

BİBLİYOGRAFYA :

E. Diez v.dğr., *Karaman Devri Sanatı*, İstanbul 1950, s. 5-7; Konyalı, *Karaman Tarihi*, s. 704-709; Konya 1967 İ Yıllığı, Ankara 1967, s. 184; Halit Bardakçı, *Bütün Yönleriyle Ermenek*, Ankara 1976, s. 91-101; Şerare Yetkin, *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul 1986, s. 132; Osman Nuri Dülgerler, *Karamanoğulları Devri Mimarisi*, Ankara 2006, s. 29-31.

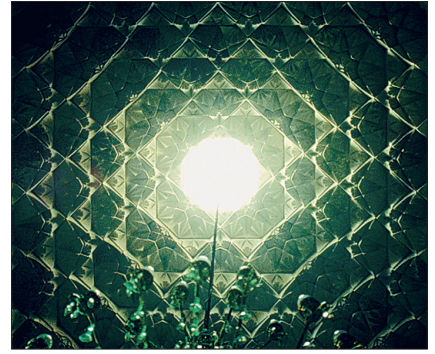
AHMET ÇAKMAK

Erzurum Ulucamii. Atabey Camii olarak da bilinir. Genellikle, kaybolan kitâbesine dayanılarak 575 (1179) yılında Emîr İzzeddin Saltuk'un oğlu Melik Nâsirüddin Muhammed tarafından Eb'ül-Feth Mehmed'e yaptırıldığı kabul edilir. Ancak bu ilk yapıdan özgün olarak sadece kible duvarı kalmıştır. Diğer kısımlar 1039 (1629-30), 1049 (1639), 1242 (1826-27), 1275-1277 (1858-1861) yıllarında ve 1957-1958, 1966-1975 yılları arasında esaslı şekilde onarım görmüştür. Yapıda tamirlerle ilgili altı adet kitâbe bulunduğu belirtilirse de bugün yalnız ikisi mevcuttur.

Cami enine dikdörtgen planlı olup yapıda kesme taş malzeme kullanılmıştır. İç mekân ortadaki daha geniş ve yüksek yedi nefe ayrılmıştır. Yapının yirmi sekiz bağımsız ayakla duvarlara gömülmüş yarım pâyeler üzerine oturan örtü sistemi orta nefte değişik tipte kubbe ve tonoz, doğudaki kible duvarına paralel, diğerleri dikey biçimde uzanan beşik tonozlar şeklindedir. Kaynaklarda yapının ahşap destekli ve düz örtülü olduğu belirtilirse de günümüzde buna işaret eden bir iz mevcut değildir. Yapıya kuzey ve doğu cephelelerinden beş kapıyla girilir. Orta nefe açılan kuzeydeki kapı sivri kemerli düzenlemeli ve sütunçeli bir taçkapı niteliğindedir. Taçkapı kemeri içinde iki kitâbe boşluğu mevcuttur. Sağındaki kapı mukarnas kavsaralı derin bir nişe sahiptir. Ara-

zide doğuya doğru eğim bulunduğundan soldaki yuvarlak kemer düzenlemeli üçüncü kapıya dört basamaklı merdivenle çıkılmaktadır. Caminin kuzey cephesinde minare kaidesi üstündeki daha aşağıda kalan beş pencere açılmıştır. İki yandan sekizer basamakla ulaşılan doğudaki birinci kapı yuvarlak kemerli eyvan şeklindedir. Hafif sivri kapı kemeriyle kuşatma kemeri arasında kartuşlara yazılmış beş beyitlik 1277 (1861) tarihli tamir kitâbesi yer almaktadır. Aynı yükseklikteki ikinci kapı hafif sivri kuşatma kemeriyle basit bir yapıya sahiptir. Doğu cephesine farklı yükseklik ve büyüklükte altı pencere açılmıştır. Güneydeki duvar köşeleri, üzerinde başlıklarıyla kalın sütunçeler biçiminde yuvarlatılmıştır. Caminin güney cephesi daha hareketli bir görünüme sahiptir. Mihrap nişi kare şeklinde dışa taşırılmıştır. Yine farklı yükseklik ve ebatta beş pencere mevcuttur.

Avlusu ve son cemaat yeri bulunmayan caminin harimine camekânlı bir girişten geçilmektedir. Kuzey duvarına bitişen hizmetli odalarıyla kuzeydoğu köşesinde taş merdivenle çıkılan küçük bir hücre mevcuttur. Diğerlerinden daha geniş ve yüksek tutulan orta nefin ilk iki nefi beşik tonozludur. Daha sonraki bölüm, pâyelerden taşan ve kalın yuvarlak profilli dört kemere yaslanan mukarnaslı bir tonozla sahiptir. Daralarak yükselen beş iri mukarnas dizisi tepede sekizgen bir aydınlık feneriyle sonlanmaktadır. Tonoz dıştan kare şeklinde yükseltılarak üzeri külâhla örtülmüştür. İç mekânı ortada aydınlatan aynalı tonozlu bölümün ardından dıştan sekizgen piramidal külâhla örtülü mihrap önü kubbesi gelmektedir. Pandantiflere yaslanan yuvarlak kasnaklı kubbe "kıran-giç çatı" adı verilen bir teknikte ahşap malzemenin kurulumu. Halat örgü motifli kasnaktan itibaren kademeli şekilde da-

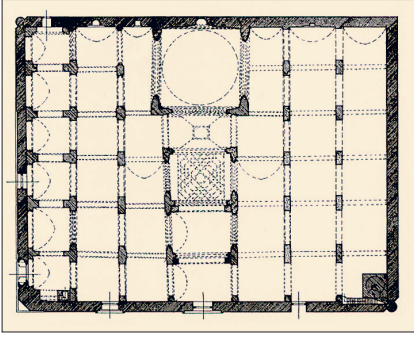
Erzurum Ulucamii'nin mukarnaslı kubbe içi

ralan ahşap hatıllar tepede altıgen bir aydınlık feneri meydana getirecek şekilde dizilmiştir. Bu örtü sistemi yeni olup orijinali onarım sırasında göçmüştür. Batadaki neflerle doğudaki iki nef, kible duvarına dikey biçimde uzanan ve pâyelerin üzerinde birer kemerle desteklenen tek beşik tonozla kapatılmıştır. Doğudaki nefin her bölümü mihraba paralel beşik tonozlara sahiptir. Örtü sisteminin tamamı içten harçla sıvanmış, dıştan kurşunla kaplanmıştır. Mihrap önü bölümünde bütün ayaklar kademeli yuvarlak veya köşeli profillerle hareketlendirilmiştir. Harimin kuzeyinde iki ayak üzerinde sathı iki mihrap nişi bulunmaktadır.

Caminin ilk yapısından kalan tek mimari eleman mihrabıdır. Sütunçe ve başlıkları bozulmuş derin mihrap nişinin kavsarası mukarnasla dolgulanmıştır. Nişin etrafını sekizgenlerin kesişmesinden oluşan dördü düğüm motifleriyle süslenmiş geniş iki kuşak çevirir. En dışta kademeli silmeli sivri kemerler yer almaktadır. Mihrabın iki yanında iki niş daha mevcuttur. Sağdaki yüksek bir seki üzerinde beş kenarlı ve mukarnas kavsaralı dolap nişi şeklinde değerlendirilmiş, soldaki 1970'te elden geçirilirken içi sıvanarak basit bir niş haline getirilmiştir. Ahşap minber ve müezzin mahfili yenidir. Dış cephelerde görüldüğü gibi iç mekânda da duvar ve pâyeler sade taş örgüsüyle bırakılmış, süslemeye yer verilmemiştir. Küçük tutulan pencereler dıştan dikdörtgen çerçeveli, içten sivri kemerlidir. Caminin kuzeybatısında yükselen minare taş kaide üzerinde tuğladan silindirik gövdeli olup harimin içinde kalmıştır. Kalın ve güdük minare 1971'de yapılan mukarnas altlıklı bir şerefeye çapı daha dar tutulmuş sivri külâh-

Erzurum
Ulucamii

ULUCAMI

Erzurum Ulucamii'nin planı

lı bir peteğe sahiptir. Erzurum Ulucamii, ilk yapıldığı şekliyle günümüze ulaşmasa da Saltuklular'dan kalan iki mescidden biri olarak önemlidir. Kayseri Ulucamii gibi XII. yüzyılda Anadolu'da yapılan ulucamilerin mihrabın bulunduğu orta mekâna ağırlık veren mimari anlayışı ve geometrik motifli taş süslemesiyle Türk sanatının bütünlüğü içinde yerini almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Nusret, *Tarihçe-i Erzurum yahut Hemşehrilere Armağan*, İstanbul 1338, s. 31-32; Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitâbeleri*, İstanbul 1936, s. 98-103; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 260-269; H. F. B. Lynch, *Armenia, Travels and Studies*, Beirut 1965, II, 212; Doğan Kuban, *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul 1965, s. 128-130; Rahmi Hüseyin Ünal, *Les monuments islamiques anciens de la ville d'Erzurum et de sa région*, Paris 1968, s. 28-31; a.m.f., "Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme", *EFAD*, VI (1974), s. 51-52; Oktay Aslanapa, *Turkish Art and Architecture*, London 1971, s. 102-103; a.m.f., *Türk Sanatı II*, İstanbul 1973, s. 26-28; Aptullah Kuran, "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi", *Malazgirt Armağanı*, Ankara 1972, s. 183-185; Zeki Başar, *Tarih Boyunca Çeşitli Hizmetleriyle Camileri-miz*, Ankara 1977, s. 131-142; C. F. Ritter, "A Wooden Dome in Turkey", *OArt.*, XV (1969), s. 113-115; Rüçhan Arık, "Erzurum'da İki Camii", *VD*, sy. 8 (1969), s. 149-159; Halit Karamağaralı, "Erzurum Ulu Camii", *AÜ İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, III, Ankara 1981, s. 137-177; Hüseyin Yurttaş, "Erzurum Ulu Camii'ne Ait Yeni Bir Kitabe ve Yapı Hakkında Bazı Düşünceler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 17, Erzurum 2001, s. 191-207.

ABDÜSSELÂM ULUÇAM

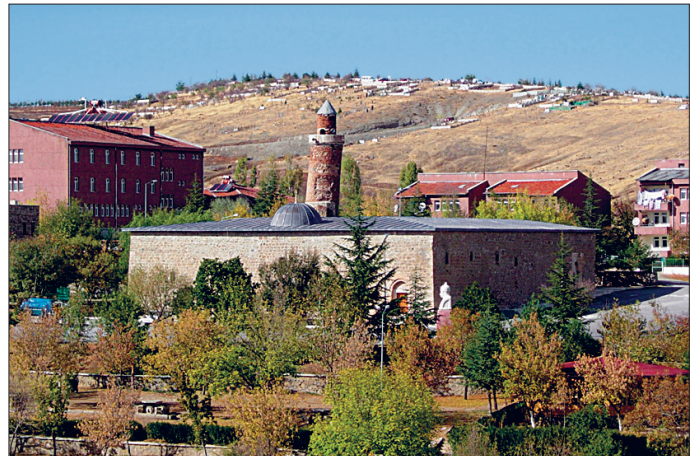
Harpur Ulucamii. Harpur iç kalesinde bulunmaktadır. Duvarında yer alan ve vergiyle ilgili bir ferman olan kitâbeye göre 541 (1146) yılında Artuklu Hükümdarı Fah-

reddin Karaarslan tarafından veya bundan bir süre önce yaptırıldığı kabul edilmektedir. Mimari özelliklerine göre minare ile çevresini muhtemelen 515'ten (1121) önce Belek b. Behrâm b. Artuk yaptırmış, öndeki harim bölümü XII. yüzyılın ortalarında ilâve edilmiştir. 1899 ve 1905'te tamir edilen camii, 1964-1967 arasında ve 2000'li yıllarda Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yeniden elden geçirilmiştir. Yapı revaklı-eyvanlı düzende küçük bir avluya sahiptir. Bazı bölümlerinde kesme taş, duvarlarda moloz taş, destek ve örtü sisteminde tuğla kullanılmıştır.

Ana cephe niteliğindeki batı duvarında bugünkü şeklini son tamirde alan sivri kemerli taçkapı ile minare kaidelerini gösteren kemer açıklığı yer almaktadır. Caminin güney cephesinde harimi aydınlatan dört pencere kaldırılmış, doğu köşesindeki kapı haline getirilmiştir. Destek kulesi şeklinde dışa taşan mihrap nişi yerini korumaktadır. Minare kapısının karşısındaki doğu kapısı da sivri kemerli, dikdörtgen çerçeveli basit bir mimariyle ele alınmıştır. İç avluya uzak kalan harim bölümü üç cephede duvarların üst seviyesinde açılan on bir mazgal pencereyle aydınlatılmıştır. Doğuda ve batıdaki kapılardan avlulu bölüme geçilmektedir. Harime kadar yapının dış duvarları boyunca uzanan dikdörtgen mekânlarla avluyu üç taraftan çeviren revaklar mevcuttur. Revakların keşiştiği kısımlar iki eyvan şeklinde değerlendirilmiştir. Mekânların tamamı beşik tonozlarla örtülüdür. Avlunun kuzeyindeki kemerler arasında küfî hatla yazılmış Fahreddin Karaarslan'a ait kitâbe bulunmaktadır. Güneyde son cemaat yeri niteliğindeki bölüme altı kemer açıklığıyla geçilmektedir. Enine tek beşik tonozla örtülen bu mekânda yarım daire planlı, dilimli kemerli bir alınlıkla istirdiye yivli

kavsaraya sahip alçı bir mihrap nişi yer almaktadır. Duvarın iki yanından iki kapıyla girilen, yatık dikdörtgen planlı harim bölümü mihraba paralel iki neften meydana gelmektedir. Mihrap önü 8 m. çapında bir kubbe ile, diğer kısımlar beşik tonozla örtülmüştür. İkinci nefin mihrap aksındaki orta bölümü aynalı tonozu son tamirde kaldırılmıştır. Üç taraftan kemerlerle desteklenen pandantif geçişli kubbe spiral biçimde dizilen tuğlalarla örtülmüştür. Caminin asıl mihrabı derin bir niş üzerine kesme taş kaplamayla elde edilmiş olup sivri kemerli ve basit geometrik motifli süslemelidir. Caminin, abanoz ağacından künde-kârî tekniğiyle yapılan ve Kazvinli İsmâil oğlu Ebû Saîd'in eseri olan 582 (1186) tarihli minberi bugün Harpur Kurşunlu (Sâre Hatun) Camii'nde bulunmaktadır.

Caminin kuzeybatısında yer alan ve kare bir kaide ile silindirik gövdeden meydana gelen minare doğuya doğru eğilmiştir. Meандр motifli süslenen kesme taş kaide caminin batı duvarına bitleştirilmiş, bu süslemenin görülebilmesi için geniş bir kemerle önü açık tutulmuştur. Minareye cami içinden ve sonradan yapılan bir merdivenle çıkılmaktadır. Tuğla örgülü kalın silindirik gövdenin kalan kısmında meандр, dairesel motifler ve altıgen yıldızlardan oluşan üç süsleme kuşağı mevcuttur. Minarenin şerefesi süslemesizdir, pekte kısmı gövdeye göre incedir. Harpur Ulucamii'nin küçük iç avlulu planı Eski Malatya Ulucamii'ni hatırlatsa da yapının iki ayrı planlamayla şekillendiği düşünülebilir. Tamirler sırasında avlu etrafındaki mekânlarda ortaya çıkan ocak nişlerinden bu kısmın belki de bir medrese şeklinde planlanmış olabileceği ve Artuklu mimari anlayışıyla mihrap önü kubbeli bir harim eklenerek ulucami haline getirildiği tahmin

Harpur
Ulucamii